

Buket Uzuner'in "Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su" Romanında Ötekileştirilemeyen Doğa

Eylem SALTİK*

Buket Uzuner'in "Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su" Romanında Ötekileştirilemeyen Doğa

Nature that can not be Marginalized in Buket Uzuner's Novel "Discordant Defne Kaman's Adventures Water"

Özet

Abstract

İnsanoğlunun teknolojik gelişmelerle hızlandığı yaşam kaynaklarını tüketme eylemini çevre örgütlerinin çeşitli disiplinlerle işbirliği içine girerek durdurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu girişimlerde çevre bilimcilerin yardım aldığı disiplinlerden biri de edebiyattır. Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su* isimli romanı çevrebilimi ile edebiyat arasındaki bu ilişkinin bir örneğidir. Yazar, romanında hem çevre sorunlarını hem de bu sorunların sosyo-kültürel yapı ile bağlantısını işlemiştir. Doğal, sosyal ve siyasi çevre arasındaki ilişkilerin problem olarak ele alındığı romanda öne çıkan sorun Türk toplumunun değişen kadın-doğa kabulüdür. Bu çalışmada, romanda çevreci eleştiri ile Şaman inanç sisteminin insanda doğa bilinci yaratma noktasında nasıl bir ortaklığa sahip olduğu, tespit edilen ortak kabullerin hangi sembolik unsurlarla kurgulandığı ve kurgu unsurlarının doğa ile ilgili hangi iletilerin taşıyıcısı olduğu çevreci eleştiri kuramının ilkelerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

It is the fact that the steps being taken to protect the nature today is known to be inadequate as humanbeing who is accelerating consuming life sources with technological developments is again himself trying to stop it. One of those attempts ecologists are making is the literature. Buket Uzuner, in her novel 'Discordant Defne Kaman's Adventures', has mentioned both environmental problems and the relationship between these problems and socio-cultural structure. In this novel where natural, social and political relationship problems have been discussed, we can see that the main problem is the changeable woman-nature acceptance and the author wants to draw attention to Shaman belief system. In this work, it has been tried to be presented that Ecologic Criticism and Shaman belief system have had an effect in creating nature consciousness on people's minds and also it has showed that both have some common symbolic elements which is in relation with the nature.

Anahtar Kelimeler: Buket Uzuner, *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su*, roman, çevreci eleştiri, ekofeminizm, ekoloji ve edebiyat ilişkisi, Şaman inanç sistemi

Buket Uzuner, *Discordant Defne Kaman's Adventures Water*, novel, Ecologic Criticism, Ecofeminism, Ecology and Literature Relationship, Shamanist Belief System

1. Giriş

İnsanoğlunun ve evrenin tanıklığı ile eşzamanlı bir tanıklığa sahip olan edebiyat, yaşanan gelişmeler karşısında diğer bilim/sanat dalları gibi kendisini sürekli düzenleyen bir alan olmuştur. Yeryüzünün hareketli yapısı edebiyatın da değişkenlerini belirlemiş ve edebi eser kimi zaman "özerk bir sözel yapı" (Eagleton, 2004, s.121) kimi zaman ise "insanoğlu denen kolektif özne"nin (Eagleton, 2004, s.121) bir ürünü olagelmıştır. Kaynak, insan ya da toplum ne olursa olsun edebiya-

* Eylem SALTİK, Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esaltik77@hotmail.com

tın birey ve çevreye karşı kaygı taşıdığı görülür. Bireyin yaşadığı sıkıntılar, bireysel ya da toplumsal çatışmalar, haksızlıklar, kavgalar, hastalıklar, göçler, felaketler, savaşlar gibi insanı ve toplumu doğrudan etkileyen olaylar bu kaygı hâlinin başlıca sebepleridir. Edebi eserin ontolojik yapısı onun insan/toplum ile bağının kopmasına engel olmuş ve eser ait olduğu kaynağa ilgisiz kalamamıştır. Bu gerçek, edebiyat dışı alanların edebi ürünlere sempati duymasının da temel nedenlerinden biridir. Edebi eserin kaynakları onu disiplinlerarası ilişkiler açısından önemli kılmış ve edebiyat bu sayede psikoloji, sosyoloji, felsefe, tarih gibi sosyal bilimlerden biyoloji, tıp, çevre vb. alanları içine alan fen bilimlerine kadar pek çok bilim dalı için önem arz etmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında edebiyatla ortak birliktelik yakalayan bilim dallarından biri de ekoloji¹ dir.

Ekoloji ile edebiyatı bir araya getiren çevre sorunlarının temelinde 17. yüzyılın insan merkezli mekanik doğa kabulü yatar. Aristoteles'in "eğer doğa hiçbir şeyi kusurlu veya boşuna yapmıyorsa bütün bu varlıkları (hayvanları ve bitkileri) insanlar için yapmış olmalı"(Özdağ, 2005, s. 27) düşüncesi ve Bacon'a ait "fiziksel dünyanın tümünün (toprak, hayvanlar, bitkiler) insanın yararına kullanılabileceği" (Özdağ, 2005, s. 29) fikri 18. yüzyılda "akıl, bilgi, bilim, makine vb." kavramların öne çıkışını tetikler. Sanayi Devriminin yaşandığı 18. yüzyılda o zamana kadar insanla bütünleşik bir mekân olarak algılanmış doğa artık insanın "keyfi faaliyetlerinin mekânı" (Descola, 2013, s.1) olarak kabul edilmeye başlanır. Sanayileşme ile birlikte tarım alanlarından çok fabrikaların önem kazanması, makina, silah, motorlu araç üretiminin hızlanması, nüfus artışıyla birlikte daha hızlı üretime ihtiyaç duyulması ve daha da önemlisi tüm bunların insanın mutluluğu için şart olduğunun düşünülmesi doğanın ötekileştirilmeye başlanmasının nedenleri olarak görülebilir. İnsan- doğa arasındaki ilişki insanın yanlış çıkarımları nedeniyle kopmaya başlamış, teknolojik gelişmelerle her türlü soruna çözüm bulanabileceği inancı insanoğlunu daha büyük bir yanılgıya itmiştir. Bu süreçte, sanayileşmeyle zenginleşen, hayatı kolaylaşan insanoğlunun "doğadan mutluluk devşirme"ye (Descola, 2013, s.1) çalışırken kendini yeni sorunların beklediğinin farkına varamadığı görülür. Descola, insan-doğa ilişkisinin ikileme dönüşmesini şöyle özetler:

Antik çağda(...) hüküm süren kesinlikle 'aynı doğa'ydı ve bu doğa teknik olanaklarla, yetenekleri, yaşam alışkanlıklarıyla akıl yürütme biçimlerini insanlar ve insan olmayanlar arasında adil bir şekilde dağıtıyordu. Bu dönem,... doğa en zıt, en farklı şeyleri bir araya getiren bir yatkinlik olmaktan çıkıp özerk yasaların yönettiği bir nesnelere haline gelindiğinde son buldu... Yeni bir kozmoloji doğuyordu... biz de 21. yy. başında onun biraz da tasasız bekçileri olmayı sürdürüyoruz (Descola, 2013, s.1).

Çevre sorunlarının 21. yüzyılda artarak devam etmesi insanoğlu için "tasasız bekçi" tanımının yerinde olduğunu gösterir. Ağaçların kesilip ormanların tahrip edilmesi ve bunun toprak, hayvan, insan yaşamı üzerindeki olumsuz sonuçları, enerji kaynaklarının azalması, küresel ısınma, mevsim

¹ Ekoloji "canlı varlıklar ile çevre arasındaki etkileşim" i araştıran bilim dalıdır. (Bkz. Buell, Lawrence (2005), The Future of Environmental Criticism, Blackwell Publishing, s.139)

dengelerinin bozulması, sanayileşmenin yarattığı çevre kirliliği, kimyasal maddelerin yanlış kullanımının zararlı sonuçları, nükleer santrallerin doğa ve insan üzerindeki ölümcül etkileri, hayvanların öldürülmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması ile doğanın dengesinin bozulması, su kaynaklarının bilinçsiz kullanımı vb. sorunlarla karşı karşıya olan insanoğlu bu durumun tek sorumlusudur. Ekolojistler insanın doğayı ötekileştirerek ona hükmetmeye kalkmasının canlılar açısından çok tehlikeli sonuçlara yol açtığını ve açmaya devam edeceğini düşünmektedir.

Ekoloji insanın dünyaya bakışında gezegenin bugünü ve yarınına ilgilendiren en önemli disiplindir (Oppermann, 2012, s.9). Bu tanım, ekoloji ile edebiyatın ortak yanını da açıklamaktadır. İki disiplinin de insan-zaman-çevre-etki ekseninde seyretmesi onları insanın bugününde ve yarınında birleştirmiştir. Bu nedenle edebiyat ve ekoloji arasındaki ilişkinin faydacı bir ilişki olduğu söylenebilir. Ruecket'e göre çevre biliminin edebiyata yönelmesinin nedeni de budur. "Edebiyat insanı derinden etkileyen bir bilim dalı olarak" (Oppermann, 2012, s.9) ekolojinin problemlerine yardımcı olabilecektir.

Sanat eserlerinin böylesi bir misyonu üstelenebileceği 17. yüzyılda fark edilmiş olmasına rağmen bu dönemde yazılan eserlerde toprak için gerekli etiğin oluşturulamaması doğa ile ilgili çalışmaların "insanın doğaya egemenliğini meşrulaştırmaktan" (Özdağ, 2005, s.9) öteye geçemediğini gösterir. Bu nedenle "doğa yazını"²nin oluşumu 19. yüzyıla rastlar. 19. yüzyılda Gilbert White, Henry David Thoreau, John Muir, Mory Austin, Edward Abbey vb. Avrupalı ve Amerikalı yazarlar, doğa-insan ilişkisini kaleme aldıkları eserler ile okurda doğaya dair bir farkındalık yaratmayı amaçlamışlardır. Çünkü insan merkezli bakış açısının sanayileşme ve modernleşme ile birleşmesi doğa üzerinde hızla bir tahribata sebep olmaktadır. Doğa yazınının ortaya çıkışında doğanın insanı etkileyen güzelliği, doğa ile insan arasındaki kopmaz ilişki, sanayileşme ile topraktan uzaklaşan insanın yeniden toprağa dönme arzusu gibi nedenler de etkilidir. Eserlerde bu sorunlara doğrudan ya da dolaylı olarak yer verilmiş ve bu sayede çevre bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır.³

17. yüzyılda kabul gören insan merkezli mekanik dünyaya ilk karşı çıkış Aldo Leopold'dan gelmiştir. "Doğa yazınına çevre bilimi ve etikle birleştiren ilk filozof" (Özdağ, 2005, s.35) Aldo Leopold geleneksel Batı felsefesini reddederek "yaşam merkezli" bir etik anlayışı ortaya atmıştır. Yaşamın sadece insana ait olmadığı felsefesi üzerine kurulu bu etik anlayışın amacı, yeryüzünde insan dışında da canlıların yaşadığını ve tüm canlıların birbirlerine ihtiyaç duyduğunu hatırlatarak doğanın ötekileştirilmesi yerini içselleştirmesini sağlamaktır. Önceleri sadece canlı varlıklar ile çevre arasındaki etkileşim üzerine çalışan ekoloji, doğayı bu bakış ile içselleştiren çevrebilimciler sayesinde felsefi zemini olan bir disiplin haline almıştır.

² "...doğa yazını, temellerini bilimden alır ve doğa ile doğadaki canlılara ilişkin doğrulanabilir gerçeklerin lirik bir ifadesidir." (Bkz. Özdağ, Ufuk (2005), Edebiyat ve Toprak Etiği, Ürün Yay., s.15)

³ Bkz. Özdağ, Ufuk(2005). Edebiyat ve Toprak Etiği. Ürün Yay., 176 s.

Ekolojinin çok yönlü bir disiplin olarak gelişmesiyle çevre problemlerine edebiyatın insan üzerindeki etkisinden faydalanarak çözüm bulmayı seçmesi bu iki farklı alan arasındaki ilişkileri irdeleyen çevreci eleştiri (ecocriticism) kuramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Akademik olarak çevreci eleştiriye esas alan ilk incelemeler 1992 tarihinde ABD'nin Nevada eyaleti Reno kentinde Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği'nin (ASLE) kurulmasıyla başlamış, 1993'te Amerikan üniversitelerindeki çalışmalar sayesinde kısa sürede önem ve hız kazanmıştır. Çünkü çevreci eleştiri "...dünyada ekolojik çevre anlayışının, çevresel kimliklerin ve çevre bilincinin önemini ve bu konuların edebiyat ve kültür çalışmalarına" niçin dahil edildiğini ortaya koyan disiplindir. Serpil Oppermann çevreci eleştirinin 1990'lardan bu yana üç evre geçirdiğine dikkat çeker (Oppermann, 2012, s.17-36). Birinci evre çevreci bilinç yaratmayı, ikinci evre çevre sorunlarını politik ve kültürel bir çerçevede ele almayı, üçüncü evre ise edebiyat ve kültür çalışmalarının sınıf, cins ve ırk üzerine geliştirilen ekolojik temelli yeni kültür kuramlarına göre değerlendirilmesini öngörür. Bu evreler, çevreci eleştiriye ek olarak derin ekoloji, ekofeminizm, sosyal/toplumsal ekoloji gibi kuramların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2. Ötekileştirilen Doğa (Doğa-İnsan, Kadın-Erkek Çatışması)

Güçlü ile güçsüz arasındaki ilk mücadele insan ile doğanın mücadelesidir. Güçlü olan insan ile güçsüz olan doğa arasındaki savaş, iktidarın insanın eline geçmesiyle sonuçlanmış ve ardından başka iktidar ilişkileri oluşmuştur. Val Plumwood (1993) yaşamda oluşan dualist tarafları kültür X doğa, erkek X kadın, insan x doğa(insansız), akılcı X deneyci... (p.43) şeklinde listelemektedir. Bu ikilemler, ekolojik sorunların yalnızca doğanın tahribatı anlamına gelen "sığ" problemlerden oluşmadığının bir göstergesidir. Derin ekoloji, ekofeminizm, sosyal/toplumsal ekoloji bu gerçekliğin sonuçlarıdır.

Buket Uzuner *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su* isimli romanında canlıların ekosistemde yaşadıkları düzeni eleştirel üslupla anlatır. Yazar, eserde 21. yüzyılda ekosistemin hangi sorunlarla, niçin karşı karşıya olduğunu teorik argümanlarıyla birlikte işlemiştir. "Doğaya/ doğal olana karşı gelme" problemi üzerine kurgulanan romanda olay örgüsünün belirleyeni, ekolojik dengenin bozulmasına neden olan çevresel ve sosyo-kültürel nedenlerdir. Yazar, sadece çevreci bilinç yaratmakla kalmamış küresel ısınma, HES'ler, Yunus katliamları vb. çevre sorunlarından kadın ve töre cinayetleri, çocuk gelinler, mezhep ayrılıkları vb. sosyolojik sorunlarına kadar ekolojik dengeyi etkileyen ayrıntıları hem ekoloji hem derin ekoloji hem de ekofeminizm ilkelerinden hareketle, iktidargüç ilişkisine dikkat çekerek kaleme almıştır. Romanda güçlü taraf insan ve erkek; güçsüz taraf ise doğa ve kadındır. Buket Uzuner birbirine bağlı sorunlar yaratan bu ilişkilerin her ayrıntısını, Şaman inanç sisteminin sembolik dilinden yararlanarak romana taşımış ve çoğunlukla doğrudan iletilerle Türk kültüründe var olan çözüm önerilerine işaret etmiştir. Ayrıca yazarın olaylar dizgesi içinde yer verdiği çevre sorunlarına sadece anlatma zamanının gündemdeki sorunları olarak yaklaşmadığı, derin ekolojistlerin öğretileriyle Türk kültürüne ait kabulleri birleştirerek okurda doğaya karşı bir bilinç yaratmaya çalıştığı da görülmektedir.

Lawrence Buell *The Enviromental Imagination* (1995)(Çevreci İmgelem) adlı kitabında bir eser-in çevreci olup olmadığına dair dört ölçütten bahseder. Bu ölçütler şöyle özetlenebilir: Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir; insanın menfaati yasal olan yegâne menfaat değildir; insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır; eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi vardır.”(Özdağ, Gökalp, 2010, s.242) Buell’in belirlediği birinci ölçüt *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları Su* romanının problemi, ikinci ölçüt ise bu problemden hareketle ispatlamaya çalıştığı tez ile örneklendirilebilir. Buket Uzuner, eserde problem olarak Eski Türklerin doğa ile bütünleşik yaşamının ve bu doğrultuda şekillenen doğa kabulünün günümüzde unutulmasını ve bu durumun sonuçlarını; çözüm olarak ise 21. yüzyıl Türkiye’inde doğa ve insan algısının yeniden nasıl etik bir boyuta taşınabileceğini kaleme almıştır. Yazarın kalemiyle romanın kurgusuna dahil olan bu gerçekler, eserin çevreci bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Buket Uzuner’in çevreci bir eser kaleme olmak amacıyla iki kaynaktan yararlandığı görülür. Bunlardan biri doğa, diğeri Şaman geleneğidir. Çevre sorunları ve bunların toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkileri eserin olay örgüsünün belirleyenişken Şaman geleneğine ait figürler olay örgüsünün “etrafında kurulan ve olay örgüsü için var olan”(Tekin, 2002, s.63) unsurların – mekân, kahraman, zaman vb. – belirleyicisidir. Bu figürler Defne, Umay Ana, su, hayvan ve ağaç motifleri, 3 ve 9 sayılıdır. Uzuner, Şaman geleneği ve eski Türk kültürü üzerine titiz bir araştırma yapmış ve edindiği teorik bilgileri eserinde kullanmıştır. Eski Türklerin inanç sisteminden hareketle kurgulanan romanda, romanın tezinin ve iletilerinin belirleyeni ise Şaman inancı ile birlikte derin ekoloji felsefesi ve ekofeminizmdir. Birbirine uzak zaman dilimlerinde gelişen bu inanç ve düşünce sistemlerinin ortak kabulü olan “Yaşamın kaynağı doğa ve kadındır.” düşüncesi/iletisi eserde işlevsel bir önem taşımaktadır.

Doğa tüm canlıların yaşamlarını devam ettirmelerine olanak sağlayan denge üzerine kurulu bir sisteme sahiptir. Bu sistem, canlılara kendi türlerine göre yaşam alanları sunmuştur. Ancak insan diğer canlılara göre doğal denge içinde olağandışı bir konuma sahiptir. Daniel G.Bates’e (2009) göre bu ayrıcalığın sebebi, insanların hayvanlara göre daha geniş bir alanı işgal etmeleri ve orada başat bir tür olma eğilimi içinde olmalarıdır(s.91). Aristoteles ve Thomas Aquinos bu durumu “doğal hukuk” olarak adlandırmıştır. Doğal hukuk, “...var olan her şeyin bir potansiyele (sahip olması) ve bu potansiyeli ortaya çıkarma, kendini gerçekleştirme arzusu (duyması)” (Çücen, 2011, s.4) demektir. Tüm bu eğilimler insanın doğayı kaynak olarak görmekten çıkarıp bir sömürü nesnesi olarak görmesine neden olmuş ve sonuç olarak ekosistemdeki dengeler yerinden oynamıştır. Doğanın bir parçası olan insanın teknolojiyi de arkasına alarak iktidar sahibi olması ekolojik dengeyi kısa sürede bozmuş, ortaya çıkan sonuç hem bu durumun sorumlusu olan insanı hem de diğer tüm canlıları ciddi boyutlarda etkilemiştir.

Yazara göre 21. yüzyılın en önemli çevre problemi küresel ısınmadır. Çünkü sıcak, bütün diktatörlerden daha zâlimdir (Uzuner, 2013, s.1-2). Doğayı bütünüyle etkisi altına alan aşırı sıcaklar hem doğadaki tüm canlıların dengesini bozmakta hem de onların reflekslerini zayıflatarak bu durumu

kanıksamalarına neden olmaktadır. Bu fikirle küresel ısınmayı sembol olarak kullanan yazarın çevre sorunlarından hareketle sosyolojik sorunlara dikkat çekmeye çalıştığı görülmektedir.

Roman küresel ısınmanın mekân ve insan üzerindeki olumsuz etkisini anlatan şu cümlelerle başlamaktadır:

İstanbul, bu temmuz şehre edepsizce zulmeden azgın bir yazı tamamen teslim olmuştu.(...)Sıcak, o kadar şeytanca azapkârı ki, şehri binlerce yıldır hiç terk etmeyen melekler, periler, azizler, ermişler, yatırlar, evliyâlar, hayaletler, gulyabâniler, öcüler, cinler, pagan tanrıçalar, göze görünmez bütün ilâhi ve şerli varlıklar aksakallı dedeler, şifacı analar, ortaklıktan çekilmiş masallara, efsane, menkıbe, destan, ninni, dua, sema, ilâhi, nefes, deyiş, manilere saklanmışlardı. Sıcaklığın etkisiyle bütün duyguların kıvamı bozulmuş, sünmüş, uzamış, kimsenin herhangi bir konuda başkasına satışmaya hiç mecâli kalmamış (Uzuner, 2013, s.1-2).

Uzuner'e göre küresel ısınma sadece çevre sorunlarına sebep olan bir doğa olayı değil, insanla-
rın algılama, tepki ve eleştiri yetilerinin zayıflığının, duyarsızlıklarının da nedenidir. Yazar, sembolik kullanımla, Türk toplumunun sorunlara nasıl yaklaştığının ipucunu da vermiştir.

Romandaki diğer çevre sorunu hidroelektrik santrallerdir. Buket Uzuner eserinde, yarattığı Defne Kaman karakteri aracılığıyla Türkiye'deki hidroelektrik santral (HES) sorununa da değinmiştir. Gazeteci Defne Kaman'ın yazı dizilerinden birinin başlığı "HES Artık!" tır. HES'leri protesto için defalarca İstanbul'dan Sinop'a giden Defne'nin nükleer santralleri konu alan yazıları insanlar üzerinde etkili olmuştur. Komiser Ümit Kaman HES'ler ile ilgili bir ekoloji bildirgesine dönüşen bu yazının okur üzerindeki etkisini şöyle anlatır:

Bak, meselâ bizim Kaman'daki köyde taa büyük büyük ninelerimin zamanından beri şırl şırl akan iki dere vardır. Onların üzerine de HES kurulacak diye bir söylenti çıktığından beri köyde huzur içinde uyuyan kalmadı. Şimdi bu Defne Kaman geçen yıl HES'lerin zararları hakkında bir yazı yazmış, var ya, dini imanı para olanlar okuyunca utanır; inan olsun, o kadar şerefli ve dokunaklı (Uzuner, 2013, s. 151-152) !

Doğa konusunda şehirli ile köylünün hassasiyeti farklıdır. Doğa bilincini atalarından almış olan köylüler doğanın tepkisinden haberdardır; para ve teknoloji ile her şeyi istediği şekilde yapıp yönetebileceğini düşünen şehirli ise doğaya müdahalenin sonuçlarını idrak edemez. Yazar bu duruma tepkisini Aysu karakteri üzerinden ironik bir dille gösterir. Romanda HES'lere karşı gelen çevreci "Hayat Ağacı'nın torunları"nın (Uzuner, 2013, s. 200) karşısında "nükleersiz Türkiye diye Sinoplara gider... Ya Allâ'sen, nükleer tesis Sinopluların umrunda değilken, sana ne be kızım!..." (Uzuner, 2013, s. 8) diyen Aysu karakteri vardır. Defne Kaman'ın karşısındaki zıt karakterlerden biri olan ablası Aysu, küresel ısınmanın etkisiyle bencilleşen, tepkisizleşen toplumun bir sembolüdür.

Yazarın tepki gösterdiği kesim daha çok şehirde yaşayan insanlardır. Çünkü Anadolu'da devam eden Şaman gelenekleri, halkın yüzyıllar önce bu inanç sistemiyle kazandığı ekolojik benliği sür-

dürmelerine ve böylece doğa ile uyumlu bir yaşam sürmelerine olanak sağlarken şehirli bu benliği çoktan kaybetmiş, belirleyeni para olan bir döngüyü yaşamaktadırlar. Buket Uzuner bu acı gerçeği romanına yaralı bir yunusun yaşadıklarını anlatarak dahil eder. Yunus katliamları romanda ele alınan diğer bir çevre sorunudur. Japonya'nın Taiji Adası'nda yüzyıllardır süren ve Japonlar'ın gelenek olarak adlandırdıkları yunus avcılığı dünya ülkelerinin çoğundan tepki görmeye devam etmektedir. Çünkü yunuslar işkence edilerek öldürülmekte ya da gösteri amaçlı havuzlarda ses dalgalarına maruz bırakılarak işkence görmektedirler. Kadıköy İskeleyi'ne kadar gelen yaralı yunusun hikâyesi ve meraklı İstanbullular, yazarın hayvan haklarından kapitalist düzene kadar pek çok konuya dair eleştirisine aracı olur. İstanbul halkının duruma seyirci kalması, Ümit Kaman'ın polis arkadaşının "yunus etinin lezzetli olduğunu söylemesi, oluşan kalabalığa bir şeyler satmaya çalışan işportacıların durumdan fayda sağlama çabaları" (Uzuner, 2013, s.97) vb. Buket Uzuner'in yüzey yapıda ele aldığı problemlerin derin yapıda çok daha önemli sorunlara gebe olduğunu gösteren örneklerdir.

Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su isimli romanın ana sorunu Türk toplumunun değişen tabiat ve kadın kabulüdür. Yazara göre doğanın ve kadının ötekileştirilmesi yaşam dengesini etkileyen önemli bir sorundur. Buket Uzuner eserin girişinde kullandığı José Saramago'dan "Ben yazarken, taşları kaldırıyorum ve altlarında ne olduğunu gösteriyorum. Zaman zaman taşların altından canavar çıkıyorsa, benim suçum değil." epigrafıyla eserdeki çevre sorunlarının temelinde daha ciddi problemler olduğunu haberini vermiştir. Doğal dengenin bozulmasının bir sonuç olduğunu düşünen yazar, asıl sorunun sosyo-kültürel yapıdaki bozulmadan kaynaklandığını ispatlamak ister. Bu amaçla eserinde 2000'li yılların Türkiye'sinde görülen kadının konumu, töre ve namus cinayetleri, çocuk gelinler, erkek egemenliği, mezhep kavgaları, kültürel yozlaşma, muhalefet - iktidar çatışmaları vb. sorunlara yer veren Buket Uzuner'in "Konu, tabiat, çevre, hayvanlar ve kadınlar olunca bunlara nedense sadece gençlerin, kadın ve eşcinsellerin ilgileceği 'hafif işler' kategorisinde gören çoğunluk" (Uzuner, 2013, s.321) ekofeminist bir tavırla yaklaştığı görülür.

Doğadaki her türlü gücü - güçsüz çatışmasının yaşamın/yaşayanların bütünü üzerinde olumsuz etkisi olacağını kabul eden ekofeminizm feminist hareketin hızla yayıldığı dönemde ortaya çıkan, "hem kadın hem de çevre(doğa) üzerinde kurulan tahakküm arasındaki kritik benzer noktalara yoğunlaşan"(Kümbet, 2012, s.171) bir akımdır. Ekofeminizme göre çevrenin baskılanması ile kadının baskılanması aynı anlama gelir. Doğa üzerinde hâkim olmak isteyen insan ile kadın üzerinde hâkim olmak isteyen erkek yaşamın dengesini bozan olumsuz iktidarlardır. Bu nedenle ekofeministler çevreye yaklaşımla kadına yaklaşımı aynı düzlemde değerlendirip çevre sorunlarıyla, savaş siyaseti, cinsel ayrımcılık ya da sınıfçılık gibi ötekileştirmeye yönelik toplumsal sorunların birbirine bağlı nedenleri ve çözümleri olduğunu ileri sürmüştür. Çözüm için ilk adım "iktidar ilişkilerini yok etmek"(Kümbet, 2012, s.178)tir. Çünkü erkek egemen toplumda kadın da doğa da baskılanmış ve sonuçta ötekileştirilen çevre/ insan ortaya çıkmıştır. Oysa King'e göre "Dünya üzerindeki hayat, bir hiyerarşi topluluğu değil, birbiriyle ilişkili bir ağdır" (Kümbet, 2012, s.182). Bu ağ içinde dengeli bir yaşam ancak eşit şartlarda sağlanabilir.

Yazar, Türkiye'deki gerçeği, "Bir kadının kendine ait mesleği, parası ve hayatı olabileceği, hayatını sevdiği bir mesleğe, felsefeye, matematiğe ya da şiire adayabileceği düşüncesi, Türkiye'de Kaf Dağı'nın gerçekte var olmasından çok daha ütöpikti"(Uzuner, 2013, s.44). cümlesiyle okura iletir. Romanın kadın kahramanları da bu gerçeği bizzat yaşayan, yansıtan kişilerdir. Ana kahraman Defne Kaman'ın daha çocuk yaşta "Dünyanın merkezi tabiidir ve o da kadındır! Bunu bilmeyenler ah-maktır!" (Uzuner, 2013, s.119) şeklindeki notu, Sahaf Semahat'ın İstanbul'a göçüp kendine kadın olduğu için çok daha ağır bedeller ödeyerek kurduğu hayatı, sevdiği adamla mezhep farklılığı nedeniyle evlenemeyip başka biriyle evlendirilmek istenen Tasvir'in intihar girişimi Buket Uzuner'in kadın-erkek çatışmalarında erkek egemenliğinin sadece kadın değil yaşam üzerinde de olumsuz etkileri olduğunu gösteren, gerçeklikten uzak olmayan unsurlardır.

Buket Uzuner'in romanında ekofeminizmin eleştiri odağında yer alan güç çatışmalarından doğa x insan, kadın - erkek, alevi - sunni, muhalefet - iktidar, işçi - patron, gelenek - modernizm çatışmasına ve bunların nasıl son bulacağına yer verdiği görülür. Yazarın çözüm önerisi yine eski Türk geleneklerindeki değerler üzerinedir. Kaman inanç sistemindeki kozmik unsurlar, hayvanlar, ağaçlar, kadınlar ile ilgili kabuller ekofeminizmin kabulleriyle benzerlik sergiler. Çünkü Kamalık, daha çok bir yaşam tarzı, doğayı algılama biçimi olduğu içindir ki, Türklerin Şamanist dünya görüşünde insan doğadan üstün bir yaratık olarak betimlenemez. İnsanlar da başka canlılar gibi, hatta daha çok, doğada mevcut olan ve görünmez âlemi kapsayan ruhların idaresine bağlıdır (Bayat, 2006, s. 26). Bu geleneksel zeminde Türklerin yaşamında insanın, erkeğin, mezheplerin, işçinin, modernizmin iktidar ve taraf olmaması gerekir. Ancak Türk toplumu yüzyıllardır modernlik ve geleneksellik arasında sıkışıp kalmıştır. Romanda Defne Kaman'ın ailesi tarafından uyumsuzlukla suçlanarak eleştirilmesi, Ümit Kaman'ın mezhep farklılığı yüzünden sevdiği kız Tasvir ile evlenememesi, erkek esnaf içinde kadın kimliğiyle yaşamını devam ettirmeğe çalışan Sahaf Semahat'ın erkekleşmeye başlaması Türkiye'deki görünmez sosyal sorunları ortaya koyan gerçek kaynaklı olaylardır.

Romandaki temel problem "doğaya/doğal olana karşı gelmek"tir. Buket Uzuner, doğa ile yaşanan mekânı, doğal ile Türk kültürünü kastetmektedir. *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları* Su romanı yalnızca doğanın değil doğa ile doğal olan arasındaki ilişkinin ele alındığı bir romandır. Bu nedenle romandaki pek çok problem Kaman gelenekleriyle çözümlenmektedir. Dünyayı "körler ülkesi" olarak kabul eden Buket Uzuner, eserinde ülkemizdeki kadın sorunlarının pek çoğuna yer vermiştir. Kadının 'birey' olarak kabul edil(e)memesi tüm problemleri içinde taşıyan temel sorundur. Feminist bakış açısıyla kadının tüm sorunlarını olay dizgesine sığdırmayı başaran yazar, doğa ile kadını Kaman inanışları ortak paydasında birleştirerek çözümün nerede olduğunu gösterir.

Sibiryalı halklarından biri olan Çukçilerin atasözünde denildiği gibi kadın, doğası gereği şamandır ve doğal olarak şamandır. Kadın, doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir canlı getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezidir(Bayat, 2006, s.22).

Tanrı Ülgen'in önce Umay Ana'yı ve kayın ağacını yeryüzüne göndermesi her ne kadar kadının kutsanmasını sağlamışsa da kadın ve erkek arasındaki farklılıklar, kadının "biyolojik ve tinsel merkez olma" ve dolayısıyla iktidarı elinde tutma gücünü kısa sürede bitirmiştir. Saime Tuğrul'a göre bu durumun nedeni toplum düzeniyle ilişkilendirilmelidir. Çünkü "kadın-erkek eşitsizliği biyolojik ya da doğal koşullardan kaynaklanmaz, bu farklılığa atfedilen sembolüğün hiyerarşisinden kaynaklanır" (Tuğrul, 2010, s.49-50). Doğurganlık bir çeşit iktidar iken erkek ile kadın arasındaki ikilikler, karşıtlıklar hiyerarşinin oluşmasına ve sonuçta erkek egemenliğinin kazanmasına neden olmuştur.

"Plastik bardakta poşet çay içmeyi" modernleşme olarak anlayan Türk toplumu en kadim geleneklerinde yüce/kutsal varlıklar olarak kabul edilen kadını ötelemeye devam etmektedir. Yazara göre bunun nedeni "her şeyi erkek olan bu memleket"tir (Uzuner, 2013, s.285). Türkiye çeşitli sebeplerle erkekleşmeye devam etmekte, erkek kültürü kadına, doğaya, doğal olana ket vurmaktadır. Romanda bunu en çok hissedenlerden biri Sahaf Semahat'tir. On yıldan fazla süredir İstanbul'da tek başına yaşayan Semahat'ın erkek esnafa kendini kabul ettirebilmek için "kadınlığını yok sayması" (Uzuner, 2013, s.170) toplumda olumsuz olguların varlığına işaret eder. Yazar bu yaşananları "erkek kültürü"nü hakimiyetine bağlar: Türkiye'nin "...bankası, hastanesi, üniversitesi, parlamentosu, gazetesi, yemeği, geleneği, insan hakkı....işte hepsi erkek!" (Uzuner, 2013, s.285) Buket Uzuner, bu durumdan kadınları da sorumlu tutar. Çünkü erkek kültürünün hâkim olduğu yaşamda türeyen yapay "tabiat kanunu"na kadınlar da inanmaktadır: "...kadınlar bile bu düzenin milyonlarca yıldır hep böyle olduğuna inanmıştır. İşin tuhafı 21. yüzyılda Türkiye dahil birçok ülkede hâlâ bu sahte 'tabiat kanunu'nun devam edebilmesi ve bu konuda konuşanlara duyulan öfkenin anlaşılmasındadır" (Uzuner, 2013, s.171). Defne Kaman'ın "uyumsuz tip" olarak nitelendirilmesinin bir nedeni de kadınların kanıksadığı bu tabiat kanununa tepki göstermesidir: "Kadının insan olduğunun, bir teni, bir kalbi... olduğunun anlaşılması için ölmesi gerektiği (219), hem çalışan kadın hem namuslu olmanın mümkün olmadığı (151), kadının bilmişinin sevilmediği (106), kolay işlerde çalışmaları, hatta çalışmaktan ziyade evde oturup çocuklarına bakmaları gerektiği (107), erkeklerin dünyadaki bütün canlılardan üstün yaratıldığı ve özellikle kadınların erkeklere hizmet için var olduğunun düşünüldüğü (291), medeni kanunların şeytan icadı olduğuna karar verildiği (291) toplumda Defne Kaman "tabiatın ve dışının yeryüzünün asıl gücü olduğunu" hatırlatan bir kahramandır.

Murray Bookchin ekolojik sorunların temelini kadının toplum içindeki sömürüsüne bağlayarak Kaman inancındaki "kadın önemlidir." tezini desteklemiştir. Bookchin'e (2013) göre insanlığın doğayı sömürmesi ve hükmü altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış insanın insan üzerindeki tahakkümü ve sömürsünden kaynaklanır. Gerçekten de bu kavrayış erkeğin ataerkil ailede kadını sömürmeye ve hükmü altına almaya başlamasına kadar dayanır (s.62). Ekolojik dengenin 'tahakküm' sorununun ortadan kaldırılarak sağlanabileceğine dair bu görüş, Bookchin'i ekofeministlerle aynı noktada birleştirir. Toplumun "ekonomik, siyasi ve tarihsel yapısına göre değişen ekolojik yorumları" (Oppermann, 2012, s.27) belirlese de ister marksist ister feminist ister posthümanist olsun hemen hepsinin temelinde öncelikle insanlar arasındaki eşitliği sağlamak vardır. Kadın-erkek

kavgası bittiğinde, insan ekosistemde 'başat bir tür' olmaktan vazgeçtiğinde ekolojik bunalım da ortadan kalkacak ve tüm canlılar kendi değerleriyle dengeli bir yaşam sürecektir.

3. Ötekileştirilemeyen Doğa

Doğayı "öteki" olarak tanımlayıp onu böyle bir bakış açısıyla yaşama dahil ettikten sonra başlayan çatışmanın galibi iktidar konumundaki insan gibi gözüксе de doğanın gücü bu durumu her zaman tersine çevirecektir. Bu dönüşümde çevre biliminin, çevre için çalışan bilim insanlarının, doğa yazınına ait ürünlerin ve doğanın bir dili olduğuna inanan animist kültürlerin katkısı büyüktür. Tüm bunlar, doğanın öteki olsa dahi varlığını, insanla olan kopmaz bağı, etkisini, gücünü hatırlatmasına ve ötekileştirilememesine yardımcı olacaktır.

Doğanın öteki olmaktan çıkıp içselleştirilmesi için çalışan bilim derin ekolojidir. Derin ekoloji felsefesinin kurucusu Norveçli filozof Arne Naess, doğayı "birbirine bağlı ve bağımlı olgular ağı" (alıntılanan Oppermann, 2012, s.20) olarak kabul eder. Bu yapı içinde tüm canlılar eşittir ve hepsinin yaşam hakkı vardır. Ekosistemdeki dengeli yaşam tüm canlıların sahip oldukları içsel değerler sayesinde devam eder. "Yaşa ve yaşat!" ilkesini benimseyen insan bu dengeyi sağlayacak en bilinçli türdür. Bu nedenle Naess, özellikle insanların "ekolojik benlik"e sahip olmaları gerektiğini düşünür. Ekolojik benlik, diğer canlılara göre daha güçlü bir tür olan insanın yaşamı, doğayı kendinden başka türlerle paylaştığını, onların da yaşam hakkının olduğunu unutmaması halidir.

Buket Uzuner, derin ekolojistlerin insan zihnine yerleştirmek istedikleri bu çevre bilincinin altında yüzyıllar önce Şaman inancında da var olduğunu bilimsel kaynaklardan edindiği bilgilerle kurgulayarak okura ilemiştir. Romanın ilk sayfalarında kullanılan "Ey bu kitabın pek değerli okuru!(...) Dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir yüzyılında yirmi beş yıl kadar yaşamış biri, cehennem bu dünyada olduğunu artık öğrenmiş, insanlık tarihi boyunca en büyük düşmanının yalnızca insan olduğunu da çoktan fark etmiş olmalıdır." (Uzuner, 2013, s.39) şeklindeki söylem girişi, ilerleyen sayfalardaki Defne Kaman'ın masasının ahşabına bıçakla kazınmış "Yaşamak, tabiatın 'efendi'si değil onun parçası olduğunu hissetmektir, çünkü ona döneceğiz!" (Uzuner, 2013, s.260) motifinin yinelenmesi derin ekolojistlerle Şaman inancına sahip eski Türklerin doğadaki her canlının eşit ve yaşam hakkına sahip olduğuna dair ortaklığını yansıtmaktadır. Yazar, okuru ekolojik benlik kavramı üzerine düşünmeye yöneltmek için hem sığ çevre problemlerini hem de derin ekolojinin ele aldığı problemleri Şaman figürlerine ve inançlarına bağlı kalarak esere dahil etmiştir. Uzuner'in bu amaçla kurguladığı eserin iskeletini yaratılışın sembolü olan "ağaç-kadın-su" oluşturmaktadır. Bu üç varlığın "...doğayı canlı bilen, her şeyin ruhu olduğuna inanan ve asıl gayenin barış içinde yaşamak olduğunu vurgulayan"(Bayat, 2010, s.59) Şaman inanç sistemindeki karşılığı da aynıdır.

Buket Uzuner'in dörtleme olarak tasarladığı kitapların ilki olan bu eserin ismi *Su*'dur. Seçilen isim rastlantı değildir. Yazar doğa ile ilgili iletileri vermek için pek çok kültür ve inançta yeryüzünün yaratılışını sembolize eden "su"yu kullanmıştır. Eski kültürlerde ve dinlerde su ile ilgili pek çok inanış vardır. Su "kaosun, zamanın, ana rahminin, doğum ve ölümün, tazeliğin, temizliğin vb." (Beydili,

2004, s.500-505) sembolü olarak farklı kültür ve inançlar arasında benzerlikler göstermektedir. Romandaki

Su

Su vardı. Başlangıçta sadece su vardı.

Evvelce gök, ay, güneş, hava, ateş, toprak ve ağaç yoktu: Sadece SU vardı(Uzuner, 2013, s.77).

cümleleri Şaman inancında yeryüzünün nasıl yaratıldığına dair inançları birebir aktaran cümlelerdir. Şamanist inançta su yeryüzünün varlık sebebidir. Altay efsanelerinde geçen “Evvelce su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu.” cümlesi Eski Türklerde suyun mukaddes bir varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yazar, Altay efsanelerinde geçen bu cümleyi hem kitabın on birinci bölümünün başlığı hem de romanın leit-motiflerinden biri olarak kullanmıştır.

Romanın ana kahramanı Defne Kaman’ın günlüğünün adı “Su”dur. Defne günlüğünde yaşam, kadın, çevre hakkındaki düşüncelerini anlatmaktadır. Ancak ona göre bu defter değil, “Uyumsuzların mutluluk bilgisi kitabı”(Uzuner, 2013, s.104)dir. Çünkü insanoğlu bir gün yaşamdaki doğum-ölüm döngüsünün, zamanın akıcılığının, insanın benliğinin sembolü olan suyu fark edecek ve doğa ile uyumu yakalayacaktır. Defne’nin yaşama dair yargılarında anneanesi Umay Bayülgen’den öğrendiği mitik ve kutsal varlıkların etkili olduğu, bu unsurların bir taraftan argüman özelliği ile onun zihnini diğer taraftan kurgu unsuru olarak romandaki olayların gelişimini canlı tuttuğu görülmür.

Suyun kutsal ve aynı zamanda doğumun sembolü oluşu Şaman inançlarında, Sümerlerde, Tevrat’ta, Kur’an’da vardır. Bu kaynaklarda su, yeryüzünün şekillenmesinde birincil rol oynayan ortak bir inanç motifidir. Buket Uzuner, dini ve kültürel kaynakların su ile ilgili ortak inançlarını eserinin merkezine koymuştur. Sular her türlü varlığın mümkün olduğu bir kaynaktır. Bu nedenle hem ölümü hem doğumu temsil eder. Bir geçiştir. Yeniden doğuşu simgeler (Tuğrul, 2010, s.84). Bu kabulden hareketle romanda su hem düğümlerin çözümünü hem de tezin ispatlanmasını sağlayacak önemli bir kurgu parçası olarak kullanılmıştır. Romanın ana kahramanı Defne Kaman yaşadığı toplumun sorunlarına ortadan kaybolarak tepki gösteren ve dikkat çeken “uyumsuz” bir karakterdir. Bu kez saklandığı mekan “su”dur. Yazar, Defne’yi suya saklamış böylelikle okura suyun başlangıç ve son olduğu iletilisini vermeye çalışmıştır.

Suyu kutsayan Altaylar’ın suya dair inançlarından birisi de “su sahibi denilen ruhların” varlığına olan inançlarıdır. Karagoslar sug ezi dedikleri su ruhuna saygı gösterir ve bol balık avlayabilmek için onun adına kıydaki kayın ağacına renkli bezler bağlar ve ayrıca ateşe çay, yağ, süt dökerek kurban sunarlar (Radloof, 2008, s.163) Bu ritüellerde yer alan kayın ağacı başlangıcı, doğumu sembolize eden bir diğer önemli mitik varlıktır. Buket Uzuner, kadın-ağaç-su ilişkisini doğanın varlık sebebi olarak işlediği romanında kayın ağacını yaşamın olumlu bir şekilde devam etmesini sağlayan etken bir unsur olarak kullanır. Kayın, roman boyunca olayları doğrudan etkiler. Defne’nin kaybolmasının da doğanın yok edilmesine tepki göstermesinin de nedeni kayın ağacıdır.

Umay Bayülgen "...ağaç, her yerden fazla hayat demektir. Bırak meyvesini gölgesi bile hayat kurtarır." (Uzuner, 2013, s.204) cümlesiyle eski Türklerdeki ağaç ve orman kültürüne gönderme yapar. Wilhelm Radloff'un (2008) ifadesiyle orman kültürü ilkel toplulukların orman mahsulleriyle ve avcılıkla geçindikleri devrin hatırasıdır (s.266). Türkler de tarih öncesi dönemlere dayanan temelleri olan orman kültürünü kendi ritüelleriyle yaşamışlardır. Gök, yer, su ve ağacın kutsanması, bu unsurların insanın türeyişliyle ilgili önemli mitolojik unsurlar olarak günümüze kadar unutulmalarını sağlamıştır. Ağaçtan türeme motifi Oğuz destanında, Uygurların türeyiş efsanesinde, Yakut, Altay efsanelerinde, Dedem Korkut masallarında vb. kaynaklarda işlenmiş ve özellikle kayın ağacı inanç sisteminin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Ormanın heyeti umumiyesi bir kült sayıldığı gibi bazı ağaçları da ayrıca takdis edilir. Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç kayın ağacıdır (Betula Tournef). (...) Kayın ağacı koruyucu ve merhametli ana-tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirilmiştir (Radloff, 2008, s.267-268). Ağaçtan türeme efsaneleri, kurban kesme ritüeli ile kötü ruhlardan korunma ve gökyüzündeki Tanrı'ya ulaşma isteği Türkler için ağacın sembolik bir motif olması sonucunu doğurmuş ve İslamiyet öncesi de sonrası da doğaya ait bu kültürler sürmüştür. Bu nedenle Buket Uzuner'in romanında "güzel, uğurlu, binlerce yılın sesini taşıyan kayın ağacı"na çokça yer verilmiştir. Kayın ağacının olaylardaki işlevi Umay Bayülgen'in ağzından şöyle anlatılabilir:

Kayın, güzeldir, uğurludur, binlerce yıllık sesimiz taşır. (...)atalarımız ve ninelerimiz (...)onun parçalarının uğurlu olduğuna inanır, bu parçaları üzerinde taşıyarak nazardan, kötü enerjiden korunduklarını düşünürlermiş. Kayın ağacı parçasının uğruna inanmak, aslında vücudumuzun savunma sistemini güçlendirir, bizi hastalıklara karşı kuvvetli kılar... Kayın ağacı bizim geleneğimizde en kutsal ağaçtır." (Uzuner, 2013, s.196)

Umay Bayülgen'e göre Defne'nin kaybolmasının sebebi, evden kayın parçasını almadan çıkmasıdır. Onu koruyan kayın parçasını ilk kez unutan Defne Kaman tehlikelerle yüzyüze gelmiştir.

Türk boylarının yaratılış efsanelerinde yer alan ağaç bir inanç sembolü olarak var olmuş ve sonrasında edebi ürünlerden eşyalara kadar pek çok unsorda somutlaşmıştır. Bayraklar, halılar, tablolar, müzik aletleri, binalar, mezar taşları, ziynet eşyaları vb. de süsleme unsuru olarak kullanılan dünya/hayat ağacı *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları* Su romanında hem görseliyle hem de anlamıyla kullanılmıştır. Buket Uzuner tabiat ile var olma arasındaki ayrılmaz bağı Türk inancındaki hayat ağacı sembolünden hareketle okura anlatmıştır. Buket Uzuner'in romanda kullandığı aşağıdaki görsel Altay Şamanlarına ait davul üzerindeki süslemelere aittir.

Yaşar Çoruhlu(2002) bu görselin, Altay Türklerinin kozmik âlem ile ilgili inançlarını sembolize ettiğini anlattıktan sonra Dünya Ağacı ile ilişkisini şöyle açıklamıştır: Davul üzerinde dikey unsur olarak görülen çizginin dünyanın eksenini de ifade ettiği düşünülebilir. Bu bazen bir sırtık şeklinde olduğu kabul edilen Dünya Ağacını çağrıştırır. Davulun aşağısında da resmi bulunan Dünya Ağacı(Bay Kayın); bilindiği gibi kökleri yer altı âleminde, gövdesi yeryüzünde, dalları ve yapraklarıysa göğün en üst tabakalarında olan bir eksen gibi düşünülmüştür (s.80).

Komiser Ümit Kaman hayat ağacı motifiyle Defne'nin odasında karşılaşır. Defne'nin Yörük köyünden aldığı kilimin üzerinde hayat ağacı motifi vardır. Aşura, Ümit Kaman'a motifi şöyle açıklar: " Bunlar hayat ağacı motifleridir, Komiserim...Yörükler binlerce yıldır bu ağacın tılsımını kilimlerine dokurlar."(Uzuner, 2013,.s.260) Umay aneanne de motifin mitolojik anlamını Anadolu halkının HES'lere karşı tavrına da yer vererek anlatır.

Türk mitojisinde 'Hayat Ağacı'nın her yaprağı, yeryüzünde yaşayan insanları temsil eder ve göremediğimiz öbür dünyadaki gelecek hayatına denk gelir. Düşen her yaprak onun temsil ettiği kişinin ölümüdür. Bazı Türk boyları bu yüzden 'Hayat Ağacı'na 'Gök Ağacı' da derler...Bak o orman kıyımlarına, HES'lere falan isyan eden ve bu yüzden dayak yiyen Anadolu halkı var ya, işte onlar: 'Hayat Ağacı'nın torunlarıdır (Uzuner, 2013, s.200).

Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su* romanında ekolojik benliği temsil eden kahramanlar Defne Kaman, Umay Bayülgen, Sahaf Semaha'tır. Yazar metnin yüzey yapısındaki anlamı küresel ısınma, HES'ler, Yunus katliamları, çarpık kentleşme, göç, aşırı tüketim, çevre kirliliği vb. çevre sorunları üzerinden kurgulamış olsa da derin yapıda vurgulamak istediği ana fikir derin ekolojistlerin ve Şaman inanç sisteminin savunduğu "bir bütün halinde yaşamak" fikridir.

Olaylar boyunca üç kadın karakter “bir bütün halinde yaşamak” felsefesi üzerine kurulu çevre kabulü iletilisinin taşıyıcısıdır.

Defne Kaman romanın çevre ve kadın haklarının savunucusu olan ana kahramanıdır. Çevreye ve kadına dair kaygılar taşıyan Buket Uzuner bu kahramanı simge olarak yaratmıştır. Kahramanın adı simgeleştirmenin ilk aşamasıdır. Yazar, Defne Kaman karakterini Yunan mitolojisine ait Defne(Daphne)⁴ mitinden hareketle kurgulamıştır. Mitolojik hikâyede Defne bakır kadının, toprakana da kadını koruyan gücün sembolüdür. Uzuner, bu mitik unsuru seçerek insanlığa ait kadın ve doğa kabulünün her zaman aynı paradigmalara sahip olduğunu söylemek ister. Yunan mitolojisindeki Daphne-ırmak-toprak ana, *Su* romanında Defne-su-doğa üzerine kurulu yapıda okuyucuya buluşur. Defne mücadele eden kadının, su yeniden var olmanın, doğa yaşamın sembolüdür.

Doğa ve çevre duyarlılığını kaybetmiş insanı “Şu modernleşmeyi bir türlü anlayamadık gitti!” (Uzuner, 2013, s.192) tespiti ile eleştiren Defne Kaman, “Biz modern insanların karnı tok olsa da gözü hep aç! Bu yüzden ihtiyacımız olmayan her şeyi midemize ve cebimize dolduruyoruz. Mide-miz ve cebimiz şiştiğe vicdanımız ve dünyamız fakirleşiyor” (Uzuner, 2013, s.23) cümleleriyle çevre bilincini hızla kaybeden, teknolojik gelişmelerle dünyayı, doğayı hızla tüketen topluma göndermeler yapan bir “kadın”dır. Oysa eski Türklerde bütün doğa ruhlarla meskündür. Ormanın, suyun, pınarın, gölün, dağın, hayvanın, avın, tek kelimeyle her şeyin koruyucusu, hamisi vardır (Bayat, 2010, s.101). Bu nedenle doğayı kutsal bir varlık olarak kabul eden eski Türkler onu tüketmekten sakınırlar. Defne Kaman, Türk kültüründeki doğa ile ilgili bu inancı geçmiş-hâl arasındaki karşıtlığı belirten şu cümlelerle anlatır: “Tabiattaki bütün canlılara eşitlikle saygı duyan, tokgözlü, vakur ve cesur o insanlardan, bugün Anadolu’nun yaşayan bütün halklarına karışan şimdiki Türk’iyeliler nasıl oldu da zekâyı kurnazlıkla, vicdanı cüzdanla, gururu açgözlülükle karıştıran insanlara dönüştüler?” (Uzuner, 2013, s.24) Yazar, problem olarak ele aldığı ve olayların merkezine yerleştirdiği ekolojik sorunlara derin ekolojistlerin doğa kabulüyle ortak paydaya sahip olan Şamanist inanç sistemiyle çözüm sunmaktadır. Tabiat sevgimizin en dibinde, kökünde Kamanlık geleneğimiz yatar (Uzuner, 2013, s.61) cümlesiyle Türklerin Orhun Anıtlarına kadar varan “doğada gizli güçlerin varlığına inanma, doğaya tapma” (Bozkurt, 2003, s.202-203), “doğayı canlı kabul edip her şeyin ruhu olduğuna inanma ve barış içinde yaşama” (Bayat, 2010, s.59) vb inançlarına gönderme yapan yazar, okuru Kaman inancındaki doğa kabulünün düşünsel zeminine çekmek ister.

Romanın yardımcı kişilerinden biri olan Semahat insan, hayvan ve kadın hakları konusundaki tutumuyla bu kabulün bir diğer savunucusudur. “Kitap ve hayvan sevmeyen insana güvenmem” (Uzuner, 2013, s.43) diyerek ekolojik benliğe sahip olduğunu ortaya koyan Semahat, Defne Ka-

⁴ Defne(Daphne) güzelin güzeli bir nymaimiş. Kendini Gaia tanrıçaya adadığı için erkekten kaçarmış. Tanrı Apollon ona gönül vermiş, peşine düşmüş, kız kaçar tanrı kovalarmış. Tam yakalayacağı anda Daphne, babası ırmağa yakarmış onu kurtarsın diye. Birden bir defne ağacına dönüşmüş. Tanrı da bakmış ki kolları arasında sığıdığı gövde bir ağaç kütuğü. Defne ağacını kendi kutsal ağacı diye benimsemiş tanrı. (Bkz. Erhat,Azra (1993), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.81.)

man'ın en etkin destekçisidir. Semahat de ele aldığı konular ve bu konularda gösterdiği açık, sade tavrı nedeniyle Defne gibi toplumsal yapıdaki bozulmaya dikkat çeken eleştiriler yaparak yazarın sözcülüğünü üstlenir. Toplumda olup bitenlere ilgisiz kalamayan Sahaf Semahat'ın ekolojik benliği olmayan insanlar ve bu insanların ait olduğu toplumla ilgili en acı tespiti şöyledir:

Birbirini sevenleri ayıran düşünce, inanç veya kanunlara artık hiç saygısı kalmayan Sahaf Semahat, özündeki hoşgörüyü kaybetmiş insanlar yüzünden bu dünyanın yakında kendi kendini yok edeceğine inanıyordu. Milyonlarca insan hayatının sadece bağınazlık ve iktidar hırsı yüzünden söndüğünü ve dünya nüfusunun giderek 'yaşayan cesetler', bir çeşit zombiler topluluğuna dönüştüğünü anlatan kitapları artık bu yüzden seviyor (Uzuner, 2013, s. 45).

Yazar, doğanın canlı bir varlık olduğunu kabul etmeyip doğa üzerinde iktidar sahibi olmak isteyen insanların aslında kendi sonlarını hazırladıkları gerçeğine "zombi" benzetmesiyle dikkat çekmek ister. Derin ekolojistlerin "doğanın ötekileştirmesi" olarak tanımladıkları bu durumun tek sorumlusu insandır.

Romanda Defne Kaman'ın anneannesi olan Umay Bayülgen, Buket Uzuner'in kadın Şamanın karakteristik özellikleri doğrultusunda yarattığı bir kahramandır. Umay nine ismiyle, kılık kıyafetiyle, eski Türk gelenekleri hakkındaki bilgisiyle, davranışlarıyla, mesleğiyle başta Defne olmak üzere Sahaf Semahat'ı, Komiser Ümit'i ve okuru etkileyen bir Şaman karakterdir. Yazar, Umay Bayülgen ismini niçin tercih ettiğini bilimsel gerçeklere dayanarak "Asya'da konuşulan Ön-Türkçede 'tengri' dedikleri Gök Tanrılar "Bay Ülgen" ve tabiat anaları 'Umay' ile aralarında bir çeşit tercüman olan Kamlar, toplumun bilgesi, eczacısı, şifacısı, şairi yani kıymetlisidir" (Uzuner, 2013, s.62) şeklinde açıklamıştır. Eski Türklerde Umay, bütün Türk halkını koruyan bir yüce tanrıcadır" (Potapov, 2012, s.345). Umay kültü her ne kadar değişime uğramışsa da Türkler için Umay Ana koruyucu, yüce bir tanrıcadır. Uzuner'in, Umay Bayülgen karakterine Umay Ana'nın bu özelliğini yüklediği görülür. Umay Bayülgen roman boyunca yazar gibi olaylara hakimdir.

Buket Uzuner, Umay Ana ile Umay Bayülgen arasındaki benzerliği önce isim ardından da fiziki görünüş ve kıyafetler üzerinden kurgulamıştır. Romanın ilk sayfalarında Defne'yi bulmak için karakola gelen aile bireylerinin tasviri yer alır. Umay Bayülgen'in fiziksel özelliklerini betimleyen cümleler gerçek bir Şamanın tasviri ile paralellik göstermektedir.

Yaşlı kadının kendi yaşlılarına hiç benzemeyen bir hâli olduğu daha odaya girerken dikkati çekmişti.(...) ak saçlarını küçük kızlar gibi başının iki yanından sarkan iki saç örgüsü yapmış, uçlarını boncuklarla bağlamıştı. (...) sıırım gibi bedenine giydiği adaçayı renkli keten entarisinin eteğinden ve yarım kollarından Kızılderili giysilerindeki gibi uzun püsküller sarkıyordu (Uzuner, 2013, s.3).

Şamanın karakteristik özelliklerinden biri de ayınlar sırasında giydiği kıyafettir. Kıyafet çeşitli Türk topluluklarına göre farklılık göstermekle birlikte en karakteristik özelliği inancı yansıtan süslemeler taşıması ve dikkat çekici olmasıdır.

Şamanın özel giysisi kendi başına bir hiérophanie(kutsallığın görünürleşmesi) ve dinsel kozmografya oluşturur; sadece ortada bir kutsallık bulunduğunu değil, aynı zamanda bazı kozmik simgeleri ve izlenecek meta-psişik yolları da açığa vurur. Dikkatle incelenirse, şamanizmin tüm sistemini, şamancıl mitler ve teknikler kadar saydamlıkla, ortaya çıkarır (Eliade , 2014, s.195).

Çünkü şaman kıyafeti Kaman inancındaki sayılar, hayvanlar, kozmik unsurlar ile ilgili figürlerle kötü ruhlardan korunmayı sağlayan aksesuarlarla süslenir. Yazar, Umay Bayülgen'in saçlarını uzun ve boncuklu, kıyafetini renkli ve püsküllü seçerek eski Şaman tiplerinin modernize olmuş şekilde yaşamaya devam ettiklerini söylemek ister:

Kamlığın üstünü ne kadar örtmeye çalışsalar da binlerce yıldır hepimizin derin hafızasında bu kadim geleneğin özü öyle canlı yaşıyor ki, bakıyorsun üzerlikten çörekotuna, mavi gözlü nazar boncuğundan kurşun dökmeye(...) çeşit çeşit biçimlerde karşımıza çıkıyor. (...)Çünkü Kamanlık Anadolu'daki bütün diğer geleneklerle karışarak binlerce yıldır bütün Anadolu kültürlerinde gayet canlı yaşıyor (Uzuner, 2013, s.199).

Yazarın amacı, 'zalim diktatör' olarak imgelediği bunaltıcı sığın olumsuz etkisiyle tepkisizleşen Türk halkında Umay anneanne aracılığıyla geçmişe dair bir farkındalık yaratmaktır. Bu amaçla yazar, Türkiye'de gerek HES'ler gerek yol ve köprü gerekse şehirleşme için yapılan ağaç katliamlarına Şaman inancındaki ağaç, orman kutsallığı hakkında bilgiler aktararak tepki gösterir. Çünkü sorunların çözümü geçmişteki inanışlarda, geleneklerde, yaşananlarda saklıdır. Romanda "hayat, kayın ve kutsal orman" ilişkisine dair bilgileri ileten her şeyi bilen, tabiatın koruyucusu, eczacı Şaman Umay Bayülgen'dir.

Fuzuli Bayat, Kaman dünya görüşünün en karakteristik özelliğinin tabiat ve cemiyetin bir bütün kabul edilmesi olduğunu belirttikten sonra Kaman felsefesine göre evrenle dünyamız, makrokozmosla mikro kozmos arasında ebedî, ezeli bir denge vardır. Bu dengenin bozulması felakete neden olur. Bütün gizli bilimlerle, deneyimlerle donatılmış şamanlığın görevi bu dengeyi ve düzeni korumaktır(2006, s.22) tespitini yapar. Umay Bayülgen'in romandaki asıl işlevi, derin ekoloji ile Kaman inanç sisteminin pek çok noktada buluşmasını sağlayan denge üzerine kurulu tabiat kabulünün işlendiği bölümlerde ortaya çıkmaktadır. Eski Türk inancında Şamanın esas işlevi "görmek, anlamak, iletmek" (Bayat, 2006, s.23)tir. Şamanlar gibi doğayı, insanları takip eden, olayları nedenleriyle anlayan ve bunu muhataplarına ileterek onların koruyuculuğunu üstlenmesiyle Umay Ana'ya benzeyen Umay Bayülgen, romanın ana kahramanı torununu "...kadim Şamanlık geleneğimizde her canlıya eşit değer ver(il)diği..."(Uzuner, 2013, s.179) fikrini temel alarak yetiştirmiştir. Romandaki Defne'ye ait "...Tanrı'nın, tabiatın ananın, göklerin ve denizlerin melek ve perilerin, dağların ve ağaçların, ayın ve güneşin beni yalnızca ben olduğum için sevdiği hissiyle ve onlardan korkutulmadan büyütüldüm." (Uzuner, 2013, s.234) cümleleri Umay Bayülgen'in tıpkı "hayatın başlangıcı olan, ne varsa hepsine ruh vererek yaşamın döngüsünü omuzlarında taşıyan" (Beydili,

2005, s.24) Ağ Ana gibi yaşamın sorumluluklarını yüklediğini göstermektedir. Umay Bayülgen kendine ve etrafındaki hayata bu bilinçle yön vermiştir. O evde Defne'nin, sokakta Sahaf Semahat, Tasvir ve Ümit Kaman gibi insanların yol göstericisi ve koruyucusudur. Defne'nin kaybolmasına neredeyse hiç şaşırmayan Uman aneanne bir Şaman gibi olayları anlamış ve Defne'nin nerede saklanmış olabileceğine dair ipuçlarını komiser Ümit Kaman ile Sahaf Semahat'e iletmıştır. Romanın ana düğümü Umay Bayülgen'in denge ve koruyucu fonksiyonunu tamamlamasıyla çözüme kavuşmuştur. Şaman inanç sisteminin temelinde yer alan doğadaki her canlının eşit olduğu düşüncesi 21. yüzyıla Umay aneanne karakteri ile taşınır. Umay Bayülgen romanda insanoğlunun çevre kaygısıyla birey olma kaygısı arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan karakter olarak yer alır. Bu kurguda, Şaman inancının temel figürlerinin ve geleneklerinin gerçeğine uygun özelliklerle güncelle uyarlandığı görülür.

4. Sonuç

Çevre sorunlarının dünyanın ekolojik dengesi üzerindeki olumsuz etkileri edebiyatın tematik yapısına da yansımış ve edebiyat metinleri insanlarda çevre farkındalığı yaratmak amacıyla ekoloji bilimiyle disiplinlerarası bir ilişkinin ortağı olmuştur. Çevre sorunları ve bu sorunların ekolojik yapıdan toplumsal yapıya varan olumsuz etkileri Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları* Su isimli eserinde doğa ve kadın temelinde işlenmiştir. Yazar tüm dünyayı etkileyen çevre sorunlarına yer vermiş ancak bu sorunları yaşadığı toplumun tutumu ve değer yargıları üzerinden irdelemeye çalışmıştır.

Romanda ekolojinin alanına giren uluslar arası sorunlar küresel ısınma, HES'ler, yunus katliamları, ormanların azalması, çevre kirliliği, aşırı tüketim, göç, çarpık kentleşmedir. Yazar eserinde tüm bu sorunlarla birlikte, birbiriyle bağlantılı olduğu için, Türkiye'deki sosyo-kültürel sorunlara da geniş yer vermiştir. Buket Uzuner geçmişine sahip çıkmayarak ekolojik benliğini unutan toplumu ekofeminist bir tavırla, sert bir üslupla eleştirmektedir. Temel sorun ataerkil aile geleneklerinin yarattığı tahakküm olsa da Buket Uzuner, yaşanan dönemin diğer sorunlarının kapitalizmin yarattığı zengin patronlar, yıpranan demokratik yapı, kaybolan değerler olduğunu ve bunların toplum üzerindeki olumsuz etkilerini eleştirel bir tavırla işlemiştir. Yazarın bu amaçla yarattığı ana kişi gazeteci Defne Kaman'dır. Ancak Defne Kaman gazeteci kimliğinden çok aktivist bir çevreci, hayvansever, kadın ve insan hakları savunucusu, kültürünü tanıyan, toplumda olup bitenlere kayıtsız kalamayan "uyumsuz" bir tip olarak işlenir. "Uyumsuz Defne Kaman" karakteri ironiktir. Yazar bu karakterle "doğa ve doğal" ile uyum sağlayamayan topluma göndermede bulunmaktadır.

Ekolojik sistemde canlılar arasındaki dengenin tam olarak sağlanması mümkün olmasa da çeşitli bilim dalları doğayı korumak için çözümler üretmeye devam etmektedir. Buket Uzuner de çözüm önerisi olarak eski Türk inanışlarını gündeme getirmiştir. Kaman inancının sembolik zenginliğini romanın kurgusal yapı unsurları olarak kullanan yazar, eski Türk inanışlarındaki doğa/kadın kabulünü tüm gerçekliğiyle romanına dahil etmiştir. Buket Uzuner, bu sembollerden romanın tezi açısından özellikle Umay Ana, Şaman, ağaç ve su sembollerini kullanmıştır. Yazarın bu sembollerle vermek istediği ileti doğanın ötekileştirilemeyeceğidir. Çünkü hem Türklerin inanç sistemi hem de

çevre bilimi etrafında oluşan birçok disiplin buna engel olacak düşünsel güce sahiptir. İnsanoğlu doğayı ve kadını iktidar ve vazgeçilemez güç olarak tanımlayan bu kaynakları göz ardı etmediği sürece doğa ötekileşmeyecek ve yaşam tüm canlıların uyumuyla devam edecektir.

Eserin teşekkür yazısında romanın Şaman inanç sistemi ve ekoloji hakkında bilgi veren yazarın bu kaynaklardan edindiği bilgileri kurgu unsuru olarak kullandığı açıktır. Ancak “Doğa ve kadının değeri anlaşıldığında herkes mutlu olacaktır.” tezini ispatlamaya yönelik kullanılan her kuramsal önerinin kurgu içinde estetik bir unsura dönüşmediği görülmektedir. Başta Umay Bayülgen ve Defne Kaman olmak üzere Sahaf Semahat’ in de anlatıcı olduğu bölümler, yazarın üslup kaygısını bir tarafa bırakarak bilgi verme telaşına düştüğü satırlardır. Üsluptaki bu aksaklığa rağmen yazarın, anakronik bir yapı ile çevre biliminin kendisinden/edebiyattan beklentisini karşılayan “ekolojik benlik” yaratma amacına katkı sağladığı söylenebilir. Türklerin eski inanç şekillerini güncel sorunlarla bütünleşik şekilde kaleme alan yazar günümüz insanının belleğini tazelemesine ve böylece çözümün yine kendi içinde var olduğunu fark etmesine yardımcı olmuştur. Yazara göre, doğayı inanç sisteminin merkezine alarak ekolojik benliğe sahip olduğunu yüzyıllar önce gösteren Türkler bu benliği yeniden canlandıracak ve doğa ile insan uyumlu birlikteliği yakalayacaktır.

Kaynaklar

- Bates, Daniel G. (2009).** *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Bayat, Fuzuli (2006).** *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2010).** *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Beydili, Celal (2005).** *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bookchin, Murray (2013).** *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, İstanbul: Sümer Yay.
- Bozkurt, Fuat(2003).** *Türklerin Dini*, İstanbul: Cem Yay.
- Çoruhlu, Yaşar (2002).** *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Çüçen, Abdulkadir,** “Derin Ekoloji”, <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12>, s.4.
- Descola, Philippe (2013).** *Doğa ve Kültürün Ötesinde*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Eagleton, Terry (2004).** *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Eliade, Mircea (2014).** *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Yay.
- Erhat,Azra (1993).** *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kümbet, Pelin (2012).** “Ekofeminizm:Kadın, Kimlik ve Doğa”, *Ekoleştiri: Çevre ve Edebiyat*, Edt. Serpil Oppermann, Ankara: Phoenix Yay., s.171-206.
- Oppermann, Serpil (2012).** *Ekoleştiri, Çevre ve Edebiyat*, İstanbul: Phoenix Yay.

Plumwood, Val (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*, London.

Potapov, L.P (2012). *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yay.

Radloof, Wilhelm (2008). *Türklük ve Şamanlık*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Özdağ, Ufuk; Gökalp Alpaslan, Gonca, (2010). "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri", Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., s.641-651.

Özdağ, Ufuk (2005). *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ankara: Ürün Yay.

Özdağ, Ufuk (2014). *Çevreci Eleştiriye Giriş*, Ankara: Ürün Yay.

Tuğrul, Saime (2010). *Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban*, İstanbul: İletişim Yay.

Uzun, Buket(2013). *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları Su*, İstanbul: Everest Yay.